

TEKAÜT

TEKAÜT

(تقاعد)

Osmanlılar'da
emeklilik için kullanılan terim.

Sözlükte “oturmak” anlamındaki **kuûd** kökünden türeyen **tekâud** (teka“ud) “bir işle ilgilenmemek, o işi istememek” demektir; “emeklilik” anlamını daha sonra kazanmıştır. Bugünkü Türkçe’de ise yeni kelime olarak **emekli** ve **emeklilik** kullanılmaktadır. Tekaüt kelimesi, Osmanlı bürokrasisinde devletten maaş alan veya maaş karşılığı farklı tahsisatı bulunan görevlilerin hizmet yapamayacak duruma gelmesini ifade eden bir terim anlamı kazanmıştır. Tekaüt olan kimseye **mütেকâid** denir. XV. yüzyılın ortalarından itibaren belirgin hale gelmeye başlayan üç temel meslek olan seyfiye, ilmiye ve kalemiye sahalarında devlet hizmeti ifa eden kimselerin yaşlılık, hastalık veya mâlûllük durumlarında ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendilerine maaş bağlanması uygulaması tekaüt terimine mâlî bir anlam yüklemiştir. Bu çerçevedeki tekaüt uygulamasını Tanzimat öncesi ve sonrası biçiminde iki ayrı dönemde değerlendirmek mümkündür.

Osmanlı kaynaklarında tekaüt uygulamasına dair birçok örnek olduğu halde bunun kanunu ve sistemine dair bilgiler çok azdır. Osmanlı Devleti’nin ilk teşkilât ve teşrifat metni olan *Fâtih Kanunnâme-si*’nde tekaütlük hakkında bazı hükümler yer alır. XVI. yüzyılın ilk yarısına ait Lutfi Paşa’nın *Âsafnâme*’sinde konunun esasına dair önemli bilgiler bulunur. Vekâyi’nâme ve bibliyografik kaynaklarda ise “kanun mücibince, kânûn-ı kadîm gereği” gibi ifadelerle sistem hakkında fazla bilgi verilmeden yapılan atıflara rastlanır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yeniçeri ocaklarına mensup askerlerin emeklilikleriyle ilgili bilgiler içeren bazı defter serileri mevcuttur. Fâtih Sultan Mehmed’in teşkilât kanunnâmesinde vezîriâzamla vezirlerin tekaüt olmaları durumunda kendilerine ne kadar tahsisat verileceği belirlenmiştir. Buradaki rakamlar daha sonra artırılmıştır. *Âsafnâme*’nin üçüncü bölümünde “Tedbîr-i Hazîne” bahsinde Lutfi Paşa mevâcibin artırılmasında çok dikkatli olunması ve özellikle tekaüt maaşının verilmesinde çok titiz davranılması gerektiğini vurgular. Beylerbeyilerin günlük 150’şer, kazaskerlerin 120’şer, İstanbul kadısının 100’er, Edirne ve Bursa kadılarının 90’ar, diğer başşehir kadılarının 80’er, vezirlerin

200’er, sancak beylerinin 70’er akçe emeklilik tahsisatının olduğunu belirtir. Tekaütlük için ödenen paranın hazineden değil başka kaynaklardan teminini tavsiye eder. Haslar tahsisi yoluyla yapılan emekliliklerde vezirlere 120.000, beylerbeyilere 80.000, defterdara 60.000 ve sancak beylerine 50.000 akçelik hasların, zeâmetlerin tahsis edilmesinin kanun olduğunu, daha fazla verilmemesi gerektiğini yazar (s. 37-39). Bu bilgiler, devlet görevlilerinin emeklilik maaşları için ya hazine ya da timar sisteminin devreye sokulduğuna işaret eder. Ancak tahsisat rakamları *Âsafnâme*’deki standartlara her zaman uymamıştır.

Vezîriâzam Koca Dâvud Paşa yıllık 300.000, Lutfi Paşa 200.000 akçe, Siyavuş Paşa gümrük hâsılatından 200.000, Damad İbrâhim Paşa (Kanijeli) 100.000, Vezir Mehmed Paşa 130.000 akçe ile tekaüt edilmiştir. Sadrazam Tiryâkî Hasan Paşa azlinden sonra çeşitli yerlerde bulunmuş, 6000 kuruş emeklilikle Resmo Kalesi’nde göz hapsinde tutulmuştur. XVII. yüzyılın sonlarında sadrazamlıktan, sadâret kaymakamlığından ve serdarlıktan emekli edilenlere “on veya on iki yük” haslar verildiğine dair kayıtlar vardır. Daha sonraki tarihlerde gerek vezîriâzam gerekse diğer vezir ve beylerbeyilere herhangi bir mukâtaadan tekaüdiye olarak bir miktar para tahsis edilmiş veya bir mahallin hâsılatı arpalık şeklinde verilmiştir.

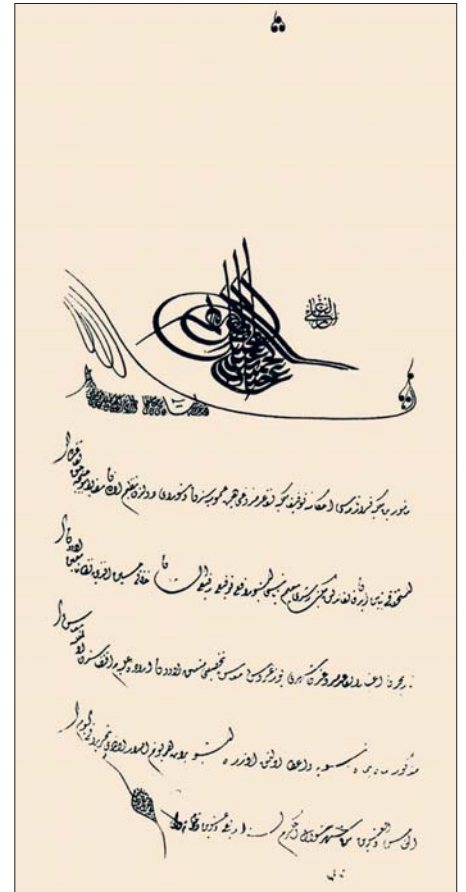
Yaşı sebebiyle iş yapamayacak bir duruma gelen, idarî ve askerî aczi anlaşılan veya gazaba uğrayan bir vezir tekaüt edilerek kendisine geçinebileceği kadar haslar veya bir mahallin mukâtaasından aylık belli bir para ayrılırdı. Ancak bazı durumlarda emekli edilen bir vezir tekrar görev ve tayin edilebilirdi. Vezir sayısının arttığı dönemlerde bir kısmının mecburi tekaüde sevk edildiğine dair örnekler vardır. *Netâyicü'l-vukûât*’ta vezirlerden ve devlet erkânından emekli edilen ve nâdiren İstanbul civarında, ekseri Bursa, Gelibolu ve Tekirdağ gibi mahallerde ikamet edenlere gümrüklerden belli miktarlarda aylık (500, 1000 kuruş), bazı hasta, yaşlı kâtip ve ihtiyaç sahiplerine de yine gümrüklerden “tekaüt ulufesi” adıyla bir miktar ihсан olduğu kaydedilir.

Emeklilik uygulaması ilmiye mensupları arasında yaygındı. Şeyhülislâmların XVI. yüzyılda günlük 200 akçe ile emekli oldukları bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde bu miktar artmıştır. Mâzul şeyhülislâmlara genellikle emekli maaşı karşılığında taşradaki bazı köy ve kasabaların gelirleri arpalık olarak tahsis edilir, ancak taş-

raya bizzat gitmeyip kendilerini temsilen ulemâdan bir zatı nâib gönderirlerdi. XIX. yüzyılda Şeyhülislâm Ârif Hikmet’in 40.000, Mehmed Refik Efendi’nin 20.000 kuruş mâzuliyet maaşları vardı. Ölümünün ardından bunun bir kısmı ailelerine ödenir, geri kalanı hazineye intikal ederdi. Tanzimat’tan sonra şeyhülislâm ve meşihat dairesi ileri gelenlerine arpalık yerine maaş verildiği bilinmektedir.

XVI ve XVII. yüzyıl kaynaklarında Rumeli kazaskerinin 572, Anadolu kazaskerinin 563 akçe yevmiye aldıkları ve günlük 250 akçe ile emekli edildikleri belirtilmektedir. Bunlardan tanınmış âlimlere emeklilik yanında Sahn-ı Semân veya dârülhadis medreselerinde müderrislik tahsis edilirdi. Kazasker yahut mevleviyet derecesini kazanan âlimlere tekaüt maaşı yerine bazı köy ve kasabaların gelirleri arpalık şeklinde tahsis edilebilirdi. Ayrıca ilmiye mensuplarına mâzuliyetleri halinde tah-

Emekliliğe hak kazanan Kalkandelen Rüşdiye Mektebi öğretmeni Hüseyin Efendi’ye 100 kuruş emekli maaşı tahsis edildiğine dair II. Abdülhamid’in beratı (Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi, Berat nr. 127)

sisat ayrıldığına dair birçok kayıt mevcuttur. Fakat bu durum emeklilikten farklı bir özellik taşır. Kesin bir rakam verilmekle birlikte XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyıl başlarında mâzuliyet ücretinin günlük 75-100 akçe arasında olduğu, II. Bayezid devrinde Bedreddin Mahmud'un Anadolu kazaskerliğinden günde 100 akçe ile emekliye ayrıldığı tesbit edilir. İstisnaî örnekler arasında Yavuz Sultan Selim tarafından 1513'te 150 akçe yevmiye ile tekaüt edilen, ancak bunu kabul etmeyerek "mecânî tekaüt"ü tercih eden, daha sonra Rumeli kazaskeri olup 1514'te ayrıldığına kendisine 200 akçe emekli maaşı bağlanan Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (Mecdî, s. 310), 1518'de Rumeli kazaskerliğinden yevmiye 100 akçe tahsis edildiği halde daha sonra maaşı 130 akçeye çıkarılan, ardından Edirne'de oturması ve maaşının Edirne Murâdiye evkafından verilmesini rica etmesi üzerine isteği kabul edilerek Kırkkilise kendisine arpalık şeklinde verilen Rükneddin Efendi sayılabilir. Selânikî, XVI. yüzyıl sonlarında kazaskerlikten emekli olanların maaşlarının 180 akçeye çıkarıldığını, fakat Sun'ullah Efendi'nin 150 akçede kaldığını bildirir. Diğer taraftan Rumeli kazaskerliğinden emekli Damad Efendi'ye 1006'da (1597) "zevâid-i evkâf-ı selâtin"den günde 200 akçe tekaüt ve bir çift has ekmek ferman olunmuştur. Kazaskerlerin miktarları belirtilen emekli maaşlarını çok defa büyük vakıfların gelir fazlalarından aldıkları dikkati çeker.

Emeklilik, hazineden maaş alan diğer kalem erbabı yanında bilhassa yeniçeriler için önemli bir meseleydi. Ulûfe defterlerinde mütekaüt, bazı belgelerde "oturak" kelimesiyle ifade edilenler fiilî hizmetlerden çekilerek askerlikle alakası kalmayan yeniçerilerdi. Neferlikten tekaüt olan bir yeniçerinin maaşı ilk zamanlarda Acemi Ocağı'na kayıt maaşı olan miktardan fazla olamazdı. XVI. yüzyılın ikinci yarısı içinde bunların emeklilik maaşları günde 3'er akçe idi. Daha sonra bu miktar en az 4, en fazla 8 akçeye kadar yükseldi. Ocağın büyük zâbitlerinden olup tekaüt edilenlerin isimleri ulûfe defterlerinin en sonuna yazılır, bunlar 150 ile 200 akçe arasında emeklilik alırlardı.

Yaşlılık sebebiyle emekliye ayrılan yeniçeriler için genelde "amelmande" tabiri kullanılmıştır. Bunlar, emeklilik maaşlarını II. Selim zamanına kadar şehremininden veya selâtin camilerinin evkafı fazlasından alırlardı. Ancak yetersizlik sebebiyle II. Selim zamanında cülûs bahşişiyle birlikte yeniçeri tekaüt maaşları üç ayda

bir ulûfe ile beraber hazineden ödenmeye başlandı. Ulûfe defterlerinde her oranın ve bölüğün son kısımlarına emekli olanların isimleri ve yevmiyeleri ekleniyordu. Emekli yeniçerilere ayrıca fiilen görev yapanlar gibi elbise (çuha) verilmesi de âdet olmuştu. İstanbul dışında bir yerde oturmak istedikleri zaman maaşlarını gittikleri yerin mukâtaasından alırlardı. Bununla ilgili bir örnekte yaralanarak emekli olan bir yeniçerinin esâmesinin hazinede kaldığı ve kendisine Diyarbakır vergi gelirlerinden günde 20 akçe tekaüdiye verildiği dikkati çeker.

Fiilen hizmet gören yeniçerilerin ve emekli olanların sayısının artması üzerine 1728'de Vezîriâzam Damad İbrâhim Paşa emekliliği yeniden bir düzen altına almaya çalıştı. Daha önce 1716'da tekaüt ulûfesinin başlaması durumunda sadece yarısının yeni emekli olanlara ayrılacağı prensibi getirilmişti. Fakat bu uygulama sahte esâmi kayıtları dolayısıyla işlemedi. İbrâhim Paşa emekliliğe sıkı bir denetim getirdiyse de problem sürdü. Fazlalıkların önü bir türlü alınamadı. 1739'da Mora'da Anabolu Kalesi fethindeki hizmetlerinden dolayı yaşlı yeniçerilerin emekliye ayrılmasına izin verildi. Bu şekilde emekli olanlar ellerindeki tekaüt esâmelerini asker olmayan kimselere sattılar, bu durum giderek yaygınlık kazandı. Böylece kayıtlı yeniçerilerle fiilen sefere gidenler arasında büyük bir açık ortaya çıktı; bunu kapatmak için yeniden asker kaydedilmesi hazineye büyük külfet getirdi. Halil Hamîd Paşa iyice bozulan Yeniçeri Ocağı'na nizam vermek için gayret gösterdi. Şubat 1782 tarihli bir hükümde Yeniçeri Ocağı'nda 40.000 emeklinin bulunduğu, buna karşılık fiilen savaşa gidecek yeniçeri sayısının 5-10.000 kadar olduğu bildiriliyordu. Bu problem Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasına kadar sürdü.

Tanzimat döneminde emeklilik belirli bir maaşla karşılanan bir sisteme dönüştü. Ordu ve mülkiye mensuplarının emeklilerine, bunların dul ve yetimlerine bağlanacak maaşlar yeni bir nizam altına alındı. Ancak bunun belirli bir düzenlemesi tam olarak yapılmadı. 1860'lardan sonra askerî ve mülkî kurumlarda yeni düzenlemelere gidildiğinde emeklilik konusu da ele alındı. 1864'te ordu için bir nizamname yayımlandı. 16 Ocak 1865'te emeklilik kanunu ile, mensuplarının emekliliğini düzenleyen ilk kurumlar ortaya çıktı. Orduda ve sivil bürokraside emeklilikle ilgili kanun lâyhaları hazırlandı. En önemli gelişme emekli sandıklarının kurulmasıdır; 1880'de memurlar için umum tekaüt sandığı

teşkil edildi. Yeni düzenlemeler, ordu mensuplarının ve sivil memurların dul ve yetimlerini de kapsayacak biçimde geniş düzenlemeleri beraberinde getirdi. 8 Mart 1886 tarihli iki nizamname bu konuda dikkat çekicidir (Martal, *Eskiçağdan Modern Çağa Ordular*, s. 426-428). Tekaütlük sistemi, Osmanlı döneminde türlü problemlere rağmen geçirdiği tarihî süreç bakımından modern anlamdaki emekliliğin en eski uygulamalarından biri olarak kabul edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-^lArab, "k^{ad}" md.; İbrâhim Mustafa vd.g.r., *el-Mu'cemü'l-vasîf*, "k^{ad}" md.; Fatih Sultan Mehmed, *Kânünnâme-i Âli Osman* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 2003, s. 20; Lütfi Paşa, *Âsafnâme* (nşr. Mübahat S. Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan içinde), İstanbul 1991, s. 37-39, 95; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 310; Selânikî, *Târih* (İpşirli), bk. İndeks; Cevdet, *Târih*, XII, 225; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 436-437, 491-493; a.m.f., *Merkez-Bahriye*, s. 165-166, 204; Abdullah Martal, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Tekaütlük", *Eskiçağdan Modern Çağa Ordular: Oluşum, Teşkilât ve İşlev* (ed. Feridun M. Emecen), İstanbul 2008, s. 423-429; a.m.f., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler", *Kebikeç*, sy. 9, Ankara 2000, s. 35-42.

MEHMET İPŞİRLİ

TEKBİR

(التكبیر)

Allah'ın

en yüce varlık olduğunu belirten
"Allahüekber" cümlesini söyleme
anlamında terim.

Sözlükte "yüceltmek, büyük olduğunu kabul etmek" anlamındaki **tekbir** dinî terim olarak "Allah'ın zâtı, sıfatları ve fiilleri itibarıyla her şeyden yüce ve üstün olduğu" mânasına gelen "Allahüekber" cümlesini yahut bunu söylemeyi ifade eder. Tekbir başta namaz olmak üzere birçok ibadetin rüknü veya tamamlayıcı öğesidir. Allah'ın adını yüceltme emri peygamberliğin ilk günlerinde nâzil olan, "Ey örtünüp bürünen, kalk ve uyar! Sadece rabbinin büyüklüğünü dile getir" meâlindeki âyet yanında (el-Müddessir 74/1-3) tevhid inancının bir parçası olarak diğer birçok âyette de geçer (meselâ bk. el-Bakara 2/185; el-İsrâ 17/111; el-Hac 22/37). Tarih boyunca insanların Allah'tan başka varlıkları yüceltme, putlara tâzimde bulunma, onlara kurbanlar sunma gibi tevhid inancıyla bağdaşmayan tutumlar ortaya koyduğu gerçeği karşısında İslâmiyet'te namaz, hac, kurban gibi ibadetlerde tekbire yer verildiği gibi Allah'ın azametinin temaşa edildiği her yerde ve gündelik hayatta çeşitli